

Milan Ristović, U POTRAZI ZA UTOČIŠTEM.
JUGOSLOVENSKI JEVREJI U BEKSTVU OD HOLOKAUSTA
1941-1945, Beograd 1998.

Srpska i jugoslovenska historiografija nije do sada posvećivala značajniju pažnju velikom kompleksu izbegličkog pitanja u okvirima Drugog svetskog rata. Toj važnoj temi istoričari su najčešće pristupali uzgredno, baveći se nekim drugim historiografskim pitanjima. Tako je "velika seoba naroda" u godinama svetskog ratnog sukoba (1939-1945), izazvana ideologijom i politikom nacista, koja je zahvatila i jevrejski narod na prostoru jugoslovenske države, ostala više od pola veka neistražena i nepoznata. Tu prazninu, na sasvim osoben način, popunjava obimno istraživanje dr Milana Ristovića, pretočeno u monografiju *U potrazi za utočištem. Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od holokausta 1941-1941*.

Milan Ristović je sačinio istorijsku studiju posvećenu izbeglištvu. U središtu njegovog interesovanja je sudbina nekoliko hiljada jugoslovenskih Jevreja i njihov napor da u bekstvu od holokausta dosegnu do sigurnog utočišta. Svoje istraživanje autor je zasnovao na rasutim i slabo sačuvanim tragovima postojanja jevrejske izbegličke populacije – diplomatskoj prepisci, policijskim izveštajima, izjavama, molbama, žalbama, ličnoj prepisci i dokumentima, izveštajima vlade i nevladinih organizacija, procenama, zabeleženim glasinama, putnim ispravama, imigracionim spiskovima, ispovestima i sećanjima – sačuvanim u Arhivu Jugoslavije, Arhivu Vojnoistorijskog instituta, Arhivu Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu, Britanskom državnom arhivu, Muzeju holokausta u Njujorku, Memorijalnom centru Jad Vašem u Jerusalimu, publikovanim dokumentima nemačkog, italijanskog, engleskog porekla, brojnoj objavljenoj literaturi na više svetskih jezika. Stotine dokumenata, iskaza, nepovezanih podataka, sećanja, zabeleženih pojedinačnih sudbina, detalja, ponekad sasvim sporednih, na prvi pogled nevažnih, bizarnih, sakupljeni istraživačkim trudom Milana Ristovića i čitanih na nov način, sačinili su obrise jedne do sada na osnovu sačuvanih tragova teško sagledive istorijske pojave. Drama malih ljudi, drama porodica, svakodnevnica izbeglica ispunjena brojnim problemima, stradanje i nada zatočenika u logorima i zatvorima, strah putnika sa lažnim ispravama, razočaranje prevarenih i opljačkanih, osećaj krivice kod preživelih i spasenih,

sagledavano je u kontekstu političkih, ideoloških, ekonomskih, kulturoloških, humanitarnih, psiholoških, vojnostrategijskih elemenata koji su činili "jevrejsku politiku" osovinskih, savezničkih i neutralnih država.

Prateći pojedinačne sudbine ljudi sa imenom i prezimenom, ljudi različitih ličnih sudbina, socijalnog statusa, životnog iskustva, obrazovanja, starosne dobi, ideoloških i političkih opredeljenja, Milan Ristović je dramatično i upečatljivo prikazao svet emigranata koji ceo svoj život nose u iskrzanom koferu, neželjenih turista koje emigracione vlasti tajno prebacuju preko međunarodno priznatih granica, ljudi koji postaju brojevi, pečati, kvote, koji gube svoj identitet, koji su prinuđeni da krivotvore dokumente, podmićuju, lažu, varaju, ljudi koji uzaludno čekaju na usputnim stanicama i lukama, koji opsedaju poslanstva, koji veruju glasinama i sami ih šire, ljudi koji postaju objekat političke trgovine, o čijim se sudbinama odlučuje u kabinetima svetskih državnika. Date u nizu, te "lične istorije" grade mozaik koji u sebi ima viši stepen opštosti i univerzalnosti. Postaje vidljivija tipologija stradanja i "topografija izbeglištva", sa brojnim pukotinama i razlikama u realizaciji antijevrejske politike među osovinskim državama koje omogućavaju spas jednog manjeg broja Jevreja, sa nedoumicama i nezainteresovanošću savezničkih i neutralnih država da prihvate izbeglice, sa obeleženim kanalima i putevima kojima se izbeglice kreću i tačkama na zemaljskoj kugli do kojih dosežu. Bežanija, logori, internacije, ilegalni život, prelasci granica, strah od uniforme, birokratska logika činovništva, neumoljivost zakona, krutost useljeničkih kvota, prenatrpanost transporta, oskudica, fizička i duhovna iscrpljenost, instinkti za preživljavanje, novac i dragocenosti koji prelaze iz ruke u ruku, poniženje koje se doživljava na svakom koraku, neizvesnost koja nikada ne napušta izbeglice, okolnosti u kojima porodične, poslovne i društvene veze, ugled, materijalne mogućnosti, obrazovanje nekada znače prednost, a ponekad otežavajuću okolnost u pokušajima da se spasi egzistencija – konstantne su teme toga dela.

O istraživačkim problemima s kojima se autor suočio govori struktura knjige. U prvoj glavi pažnja je posvećena beguncima, emigrantima i turistima pod sumnjom jevrejske veroispovesti koji nastoje da dođu u Jugoslaviju u godinama 1938-1941. Tačno je pokazano da Jugoslavija postaje jedna od tranzitnih stanica jevrejskog ilegalnog i legalnog useljavanja u Palestinu. Iznijansirano je prikazana politika jugoslovenskih vlasti koja je lavirala između pritisaka Nemačke da se Jevrejima uskrati gostoprimstvo, spremnosti da se pomogne, straha da povećano prisustvo Jevreja na izazove antisemitizam, prinuđenosti na kršenje principa ravnopravnosti. Drugo poglavlje je posvećeno beguncima koji su se našli pod zaštitom Italije, složenom odnosu italijanskih vlasti prema Jevrejima, životu u izbegličkim logorima i "slobodnoj internaciji". Treća glava govori o prolaznim stanicama kroz koje, na svome dugom izbegličkom putu, jevrejske izbeglice prolaze i pokatkad se kraće ili duže zadržavaju (Bugarska, Francuska, Turska, Egipat, Švajcarska, Španija,

Portugalija). Naredno poglavlje je posvećeno misiji Martina Veltmana u Carigradu i njegovim pokušajima da zaustavi genocid nad Jevrejima u NDH i preko Vatikana organizuje spasavanje preostalih jugoslovenskih Jevreja. Ti Veltmanovi pokušaji su uklopljeni u šira nastojanja jevrejske zajednice da se samoorganizuje i pruži pomoć svojim postradalim sunarodnicima. Peto poglavlje govori o privremenim alternativnim utočištima (Kuba, Karibi, Surinam, Britanska Gvineja) do kojih se doseže sa paragvajskim, čileanskim, bolivijskim, honduraskim pasošima i odakle se nastoji prebaciti u SAD. U tim delovima teksta autor progovara o teškoćama s kojima se izbeglice suočavaju u trenucima kada je njihovo spasenje već izvesno, ali budućnost nije. Posebno poglavlje je posvećeno nastojanjima jugoslovenske izbegličke vlade da pomogne svojim državljanima jevrejske veroispovesti, njeno angažovanje kod stranih vlada i diplomatskih predstavništva na obezbeđenju viza, putnih isprava, boravišnih dozvola, izbavljenja iz logora, podele materijalne pomoći, akcijama spasavanja. Pažnja je posvećena desetinama neumornih aktivista, rasutim po svim važnijim tačkama na putevima izbeglištva, koji danonoćno rade na pružanju pomoći i zbrinjavanju izbeglica. Sedmo poglavlje govori o vestima koje stižu iz Jugoslavije i na osnovu kojih se u svetu formira slika o razmerama holokausta nad Srbima i Jevrejima u Jugoslaviji. Poslednja dva poglavlja su posvećena stradanju jevrejske dece i jednom američkom eksperimentu za zbrinjavanje Jevreja.

Sudbinu jevrejskih izbeglica Milan Ristović je posmatrao kao ne-razdvojni deo jugoslovenske i evropske ratne drame sa isticanjem brojnih lokalnih posebnosti. Takav pristup mu je omogućio da napiše historiografski rad koji će, sasvim sigurno, predstavljati integralni deo srpske i jugoslovenske historiografije, istorije jevrejstva i ratne i diplomatske istorije Drugog svetskog rata. U pitanju je originalno istraživanje i pristup koji će, nesumnjivo, uneti dah svežine i modernosti u historiografiju o ratu 1939-1941.